

ΟΥΜΠΕΡΤΟ ΕΚΟ: ΠΕΡΙΚΛΗΣ Ο ΛΑΪΚΙΣΤΗΣ

✘ *Vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum – Marco Tullio Cicero*

μτφρ.: Γιώργος Κουτσαντώνης

Το άρθρο του Ουμπέρτο Έκο* που ακολουθεί δημοσιεύτηκε στην ιταλική εφημερίδα 'La Repubblica' στις 14/01/2012, με τον ιταλικό τίτλο «**Pericle il Populista**». Η μετάφρασή του συνοδεύεται από παρατηρήσεις και σχόλια.

———— / ————

Η πλατεία του καθεδρικού ναού ήταν γεμάτη από κόσμο που γιόρταζε τη νίκη του Τζουλιάνο Πιζαπία^[1] στις δημοτικές εκλογές. Στη σκηνή διαδέχονταν ο ένας τον άλλο, πολιτικοί, τραγουδιστές, ηθοποιοί, καλλιτέχνες, και κάποια στιγμή ένας από τους πιο ταλαντούχους κωμικούς μας, μου είπε ότι σκόπευε να διαβάσει την ομιλία του Περικλή προς τους Αθηναίους, ως εγκώμιο στη δημοκρατία. Εγώ τότε του είπα: «*Πρόσεχε, γιατί ο Περικλής ήταν κάθαρμα*».^[2] Εκείνος γέλασε, εκλαμβάνοντας την άποψή μου ως αστείο, και ανέβηκε στη σκηνή. Αργότερα με πλησίασε και μου είπε: «*Ξέρεις, ενώ διάβαζα, κατάλαβα ότι είχες δίκιο*». Ο Περικλής ήταν κάθαρμα, ή όπως θα έλεγαν στην εποχή του, για να εκφραστούν με έναν πιο ήπιο τρόπο, γιός μιας εταίρας. Προς Θεού! Όχι περισσότερο κάθαρμα από πολλούς άλλους πολιτικούς και, ας πούμε ο Μακιαβέλι, αυτό θα το δικαιολογούσε επαρκώς.

Όμως η αγόρευση στους Αθηναίους, είναι ένα κλασικό παράδειγμα κακής πίστης.^[3] Κατά την έναρξη του πρώτου Πελοποννησιακού πολέμου, ο Περικλής στην ομιλία του επαινεί τα πρώτα θύματα. Η χρήση των νεκρών, για λόγους πολιτικής προπαγάνδας, πρέπει να εγείρει πάντα υποψίες, και πράγματι είναι σαφές ότι για τον

Περικλή οι νεκροί ήταν απλά μια πρόφαση: αυτό που ήθελε στην πραγματικότητα ήταν να εξάρει τη μορφή της δημοκρατίας του, η οποία δεν ήταν τίποτα περισσότερο από λαϊκισμός -και ας μην ξεχνάμε ότι ένα από τα πρώτα μέτρα του, ώστε να κερδίσει την εύνοια του λαού, ήταν να επιτραπεί στους φτωχούς να πάνε δωρεάν στο θέατρο. Δεν ξέρω αν έδωσε και ψωμί, αλλά σίγουρα τα θεάματα αφθονούσαν.

Σήμερα θα λέγαμε ότι επρόκειτο για έναν λαϊκισμό τύπου Mediaset.^[4] Θυμηθείτε στον Πλούταρχο (*Βίος του Περικλή*), «*Ο Περικλής κυβερνώντας αφιερώθηκε στο λαό, προς όφελος των πολλών και φτωχών απέναντι στους πλούσιους και ολίγους, ενάντια στη φύση του, που δεν ήταν δημοκρατική*». Πράγμα που σημαίνει, εάν οι λέξεις έχουν νόημα, ότι, αριστοκράτης και καλής οικονομικής κατάστασης, προσηλωμένος στην κοινωνική του τάξη, χρησιμοποιεί την προσφυγή στην λαϊκή εύνοια ως μέσο εξουσίας. Σε σημείο που, δεδομένου ότι ο Κίμωνας, σαφώς πιο πλούσιος, είχε ξοδέψει ένα σωρό δικά του χρήματα για λαϊκές πρωτοβουλίες, ο Περικλής έφερε σε πέρας άλλες τόσες, αλλά με δημόσιο χρήμα. Θυμηθείτε ακόμη στον Πλούταρχο όπου σύμφωνα με πολλούς εξαιτίας αυτών των δωρεών χωρίς κριτήρια, ο λαός κακόμαθε και έγινε άσωτος και σπάταλος, αντί να είναι μετρημένος και εργατικός. Και όχι μόνο, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις ο Περικλής είχε χρησιμοποιήσει δημόσια αγαθά για τις δημαγωγικές του δωρεές, έτσι ώστε «*έχοντας χαλαρώσει τα ηνία στο λαό, ασχολήθηκε με την πολιτική για να αποκτήσει την εύνοιά του, φροντίζοντας να υπάρχει πάντα στην πόλη κάποιο δημόσιο θέαμα, ή συμπόσιο, ή λιτανεία, ψυχαγωγώντας την πόλη με ευγενείς απολαύσεις, στέλνοντας εξήντα τριήρεις κάθε χρόνο, όπου μισθωτοί πολίτες απέπλεαν για οκτώ μήνες, για εξάσκηση και ταυτόχρονη μάθηση της ναυτικής τέχνης*». (...)

Ο Περικλής, ο οποίος ήθελε να γίνει πρωταθλητής της δημοκρατίας, στους Αθηναίους δεν μπορούσε να κάνει χρήση βίας, έπρεπε να κερδίσει τη συναίνεσή τους, και για να κερδίσει τη λαϊκή συναίνεση δεν είναι αναγκαίο να είσαι με το σωστό, αρκεί να χρησιμοποιήσεις εκείνες τις έξυπνες τεχνικές της πειθούς.

Και ο Περικλής είχε προπονηθεί από μικρή ηλικία ώστε να γίνει πειστικός και αξιόπιστος ρήτορας, είχε μάλιστα την ικανότητα να υποστηρίξει και σωματικά τη φήμη του ως αξιόπιστο άτομο, καθώς, όπως επίσης μας λέει ο Πλούταρχος «Δεν είχε μόνο εμβριθές μυαλό και μια ανώτερη γλώσσα με ανοσία στη χυδαία και κοινή φλυαρία, αλλά και μια ανένδοτη στο γέλιο έκφραση προσώπου, μια ηπιότητα στο περπάτημά του, μια ευπρέπεια στην ένδυσή του, αλλά και μια απαλή χροιά φωνής».

Ο Επιτάφιος του Περικλή (όπως αναφέρεται στον Θουκυδίδη, στον Πελοποννησιακό Πόλεμο) για αιώνες θεωρείται εγκώμιο της δημοκρατίας, και σε πρώτη ανάγνωση είναι μια θαυμάσια περιγραφή του πως ένα έθνος-κράτος μπορεί να ευημερεί εξασφαλίζοντας την ευτυχία των συμπολιτών, την ανταλλαγή ιδεών, την ελεύθερη θέσπιση των νόμων, το σεβασμό προς τις τέχνες και την εκπαίδευση, την ροπή προς την ισότητα. Αλλά στην πραγματικότητα, τι λέει ο Περικλής; Πρώτα βέβαια φέρνει στο προσκήνιο τα φέρετρα (από κυπαρίσσι) αυτών που σκοτώθηκαν, μεταξύ των οποίων και ένα φέρετρο που σήμερα θα ονομάζαμε του Αγνώστου Στρατιώτη, στην συνέχεια λέει: (...) «Εγώ, εφόσον δεν κάνω μακροσκελείς ομιλίες, θα παρακάμψω, μεταξύ άλλων γεγονότων, τα ανδραγαθήματα κατά τη διάρκεια των πολέμων, χάρη στους οποίους κατακτήθηκαν οι μεμονωμένες ατομικές περιουσίες, ή όταν εμείς ή οι πατέρες μας, απέκρουσαν με γενναιότητα τον βάρβαρο ή τον Έλληνα που μας επιτέθηκε (...).^[5] Χρησιμοποιούμε πράγματι ένα πολιτικό σύστημα που δεν μιμείται τους νόμους των γειτονικών λαών, καθώς, αντιθέτως είμαστε εμείς που αποτελούμε το παράδειγμα, αντί να μιμούμαστε τους άλλους. Είναι γνωστό το γεγονός ότι δεν κυβερνάμε προς το συμφέρον των ολίγων, αλλά για τους πολλούς, αυτό ονομάζεται δημοκρατία· όσον αφορά τους νόμους για την επίλυση ιδιωτικών διαφορών, για όλους υπάρχει η ίδια μεταχείριση· όσον αφορά τα αξιώματα, καθένας προτιμάται, για τα δημόσια αξιώματα, ανάλογα με τον τομέα όπου και εκτιμάται η αξία τους, όχι επειδή ανήκει σε μια κοινωνική τάξη, αλλά για την αξία του· και, στη συνέχεια, όσον αφορά τη φτώχεια, αν κάποιος μπορεί να ωφελήσει την πόλη, δεν

εμποδίζεται από την αφάνειά του». ^[6]

Ως λαϊκίστικη ομιλία δεν είναι καθόλου κακή με εξαίρεση ότι ο Περικλής δεν αναφέρει πουθενά το γεγονός πως εκείνη την εποχή στην Αθήνα ήταν, μαζί με τους 150.000 κατοίκους, και 100.000 δούλοι. Αυτοί δεν ήταν μόνο βάρβαροι που αιχμαλωτιζόνταν κατά τη διάρκεια διαφόρων πολέμων, αλλά και Αθηναίοι πολίτες. Πράγματι, ένας από τους νόμους του Σόλωνα καθόριζε την απελευθέρωση από τη δουλεία, ανθρώπων που έγιναν δούλοι λόγω των οφειλών προς τους γαιοκτήμονες. Στοιχείο που δείχνει ότι ήταν δούλοι και άλλοι πολίτες, που είχαν περιπέσει σε δουλεία για άλλους λόγους. Από την άλλη πλευρά, περίπου εκατό χρόνια μετά ο Αριστοτέλης έγραψε (Πολιτικά Ι): «Ένας άνθρωπος ο οποίος από τη φύση του δεν ανήκει στον εαυτό του, αλλά σε έναν άλλο, αν και άνθρωπος, είναι φύσει δούλος (...). Το άρχειν και άρχεσθαι δεν είναι μόνο από τα απαραίτητα πράγματα, αλλά και τα ευεργετικά, και ορισμένα όντα, αμέσως μετά τη γέννησή τους, ξεχωρίζουν, εν μέρει να κυβερνούν, εν μέρει να κυβερνιούνται. (...) Τώρα οι ίδιες σχέσεις υπάρχουν ανάμεσα στους ανθρώπους και τα άλλα ζώα: τα κατοικίδια ζώα είναι από τη φύση τους καλύτερα από τα άγρια και για όλα αυτά είναι ευεργετικό να υπόκεινται στον άνθρωπο, γιατί με αυτόν τον τρόπο κερδίζουν την ασφάλειά τους. Ομοίως, στις σχέσεις του αρσενικού με το θηλυκό, το πρώτο από αυτά είναι φύσει ανώτερο, το άλλο κατώτερο, το ένα κυβερνάει, το άλλο κυβερνιέται –και είναι απαραίτητο ανάμεσα στους ανθρώπους να ισχύει αυτό. Έτσι, εκείνοι που διαφέρουν μεταξύ τους όπως ο άνθρωπος από το θηρίο (και είναι στην κατάσταση εκείνων των οποίων η δραστηριότητα περιορίζεται στη σωματική δύναμη και αυτό είναι το καλύτερο που μπορεί να αποκομίσουν), αυτοί είναι φύσει δούλοι» (...).

Αλλά κάθε εποχή έχει τις αδυναμίες της, και ας αφήσουμε τον Περικλή να γιορτάσει τη δημοκρατία των σκλάβων του. Αλλά ο δικός μας συνεχίζει: «Εμείς...εξασφαλίζουμε πολλές ευκαιρίες αναψυχής από τον μόχθο, για το πνεύμα μας, καθώς γιορτάζουμε όπως ορίζει η παράδοση με αγώνες και θυσίες καθ' όλο το έτος, και χάρη στα σπίτια μας με την κομψή τους επίπλωση, η

καθημερινή τους απόλαυση απομακρύνει τη δυσφορία».^[7]

Και εδώ επιστρέφουμε στο λαϊκισμό Mediaset και στο εγκώμιο του καταναλωτισμού. Αλλά ας προχωρήσουμε. Τι επιδιώκει αυτός ο έπαινος της, εξιδανικευμένης στο μέγιστο, αθηναϊκής δημοκρατίας; Να νομιμοποιήσει την αθηναϊκή ηγεμονία σε σχέση με άλλους γείτονες Έλληνες και τους ξένους λαούς. Ο Περικλής ζωγραφίζει με ελκυστικά χρώματα τον τρόπο ζωής της Αθήνας για να δικαιολογήσει το δικαίωμα της Αθήνας να επιβάλει την κυριαρχία της πάνω σε άλλους λαούς της Ελλάδας (...).

Ακολουθεί το στρατιωτικό εγκώμιο των Αθηναίων που αγωνίζονται πάντα με γενναιότητα για να υπερασπιστούν τη γη τους. Ο Περικλής ξεχνά να επισημάνει ότι (ακριβώς υπό την κυβέρνησή του) είχαν αναγνωριστεί ως Αθηναίοι πολίτες, μόνο όσοι είχαν Αθηναίους και τους δύο γονείς τους. Επομένως ήταν οι δούλοι, οι αληθινοί Αθηναίοι πολίτες και οι μέτοικοι, κάτι σαν τους εξωκοινοτικούς μετανάστες με άδεια παραμονής, οι οποίοι δεν ήταν πολίτες με πλήρη δικαιώματα και δεν μπορούσαν να ψηφίσουν -αν και μεταξύ αυτών μπορούμε να συμπεριλάβουμε ανθρώπους, όπως ο Ιπποκράτης, ο Αναξαγόρας, ο Πρωταγόρας, ο Πολύγνωτος, ο Λυσίας ή Γοργίας. Αλλά υπάρχει και κάτι ακόμη: «Δεν εξασφαλίζουμε φίλους από τα οφέλη που δεχόμαστε, αλλά από αυτά που προσφέρουμε. Έτσι, οποίος κάνει μια χάρη είναι τόσο περισσότερο σίγουρος φίλος, όσο περισσότερο διατηρεί αυτή την εύνοια λόγω της ευγνωμοσύνης του προσώπου στο οποίο έχει δοθεί η χάρη».^[8]

Το οποίο ειλικρινά μου φαίνεται σαν μαφιόζικη αρχή. Στη συνέχεια επιστρέφοντας στους νεκρούς, ο Περικλής σημειώνει ότι αυτοί πέθαναν ευπρεπώς για να υπερασπιστούν μια πόλη που είναι μοντέλο για ολόκληρο τον κόσμο (και εξαίσια χάρη που άφησε σε έναν μελλοντικό συνάδελφό το έργο του εορτασμού των δικών του ανθρώπων «του λαού των ποιητών, καλλιτεχνών, ηρώων, αγίων, πλοηγών»). (...) Ωστόσο, οι γονείς των νεκρών, που ανέβηκαν στον Όλυμπο των ηρώων, δεν θα πρέπει να θλίβονται διότι πρέπει να τους εμψυχώσει «η ελπίδα να αποκτήσουν άλλα παιδιά, όσοι δεν

βρίσκονται ακόμη σε ηλικία ώστε να έχουν δικά τους: στην πραγματικότητα, σε προσωπικό επίπεδο, τα νέα παιδιά θα αποτελέσουν για κάποιους την ευκαιρία να ξεχάσουν όσους έχουν φύγει, και για την πόλη, στη συνέχεια, θα είναι χρήσιμο με δύο τρόπους, για τη διατήρηση του πληθυσμού και για την ασφάλεια: «πράγματι, δεν είναι δυνατόν να λάβουν αμερόληπτες και δίκαιες αποφάσεις εκείνοι που αναλαμβάνουν τέτοιους κινδύνους, χωρίς να εκθέσουν σε κίνδυνο ακόμη και τα παιδιά τους, όπως οι άλλοι».^[9]

Αυτό μου μοιάζει μόνο με θρασύτητα, όμως φαίνεται ότι αυτή η επώδυνη ρητορική άρεσε. Έτσι ο ρήτορας ολοκληρώνει το λόγο του «Τώρα, συνεπώς, αφού καθένας από εσάς θρήνησε τον δικό του, επιστρέψτε στα σπίτια σας»^[10], το οποίο -μεταφράζεται σε αδειάστε μας τη γωνία και μην μας πρήζετε με το κλαψούρισμά σας» (...). Να γιατί πρέπει πάντα να είμαστε δύσπιστοι με την ομιλία του Περικλή, και εάν αυτή διαβαστεί στα σχολεία, είναι απαραίτητο να σχολιαστεί, υπενθυμίζοντας ότι πολλοί πατέρες πολλών πατρίδων, ήταν παιδιά μιας εταίρας.

———— / ————

[1] Ο **Τζουλιάνο Πιζαπία** εκλέχθηκε δήμαρχος του Μιλάνου στις 30 Μαΐου του 2011.

[2] Στο πρωτότυπο κείμενο ο Ουμπέρτο Έκο χαρακτήρισε τον Περικλή «**πουτάνας γιό**».

[3] Στα ιταλικά γίνεται χρήση του όρου **malafede** (από τα λατινικά mala fides) ο οποίος υποδηλώνει μια δόλια συμπεριφορά ενός ατόμου που ενώ φαινομενικά και τυπικά μοιάζει σωστή, συγκαλύπτει τις προθέσεις του, ώστε να μην διαρρεύσουν οι πραγματικοί του στόχοι. Ο όρος χρησιμοποιείται κυρίως σε σχέση με τη συμπεριφορά ενός ατόμου που βρίσκεται σε μια ψευδώς ειλικρινή σχέση με κάποιον, προσπαθώντας να λάβει μια πλεονεκτική θέση σε βάρος του συνομιλητή του. Η **κακή πίστη** είναι, κατά την κοινή γλωσσική χρήση του όρου, η έλλειψη ειλικρίνειας και η δολιότητα. (κατά το Λεξικό της κοινής

νεοελληνικής, ΙΝΣ του ΑΠΘ).

[4] **Mediaset** (Εταιρικός όμιλος τηλεοπτικών καναλιών με Διευθύνοντα Σύμβουλο τον Πιερ Σίλβιο Μπερλουσκόνι γιο του Σίλβιο Μπερλουσκόνι από τον πρώτο του γάμο με την Κάρλα Ντελ' Ολियो).

[5] Δεν θά μακρυγορήσω για τὰ πολεμικὰ κατορθώματα ποὺ μᾶς ἔδωσαν τὴν σημερινὴ μας κυριαρχία οὔτε για τὶς ἐπιδρομές, βαρβαρικὲς ἢ ἑλληνικὲς, ποὺ ἀποκρούσαμε ἐμεῖς καὶ οἱ πατέρες μας. Αὐτὰ σᾶς εἶναι γνωστὰ καὶ θὰ τὰ παραλείψω.

[6] Τὸ πολίτευμα ποὺ ἔχομε σὲ τίποτε δὲν ἀντιγράφει τὰ ξένα πολιτεύματα. Ἀντίθετα, εἴμαστε πολὺ περισσότερο ἐμεῖς παράδειγμα για τοὺς ἄλλους παρὰ μιμητὲς τους. Τὸ πολίτευμά μας λέγεται Δημοκρατία, ἐπειδὴ τὴν ἐξουσία δὲν τὴν ἀσκοῦν λίγοι πολίτες, ἀλλὰ ὅλος ὁ λαός. Ὅλοι οἱ πολίτες εἶναι ἴσοι μπροστὰ στὸν νόμο για τὶς ἰδιωτικὲς τους διαφορές. Για τὰ δημόσια ἀξιώματα προτιμῶνται ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ἱκανοὶ καὶ τὰ ἀξίζουν καὶ ὄχι ἐκεῖνοι ποὺ ἀνήκουν σὲ μιὰ ὀρισμένη τάξη. Κανείς, ἂν τύχη καὶ δὲν ἔχει κοινωνικὴ θέση ἢ ἂν εἶναι φτωχός, δὲν ἐμποδίζεται γι' αὐτὸ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτεία, ἂν ἔχη κάτι ἄξιο νὰ προσφέρει.

[7] Μὲ συχνὲς θυσίες καὶ ἀγῶνες φροντίσαμε νὰ μετριάζωμε τοὺς κόπους τῆς ἐργασίας καὶ νὰ ξεκουράζωμε τὸ πνεῦμα μας. Ἔχομε εὐχάριστη ἰδιωτικὴ ὁ καθένας μας ζωὴ κ' ἡ ἀπόλαυσή της ἀποδιώχνει τὴν στενοχώρια.

[8] Γιατὶ ἀποκτοῦμε φίλους εὐεργετώντας τους καὶ ὄχι περιμένοντας ἀπ' αὐτοὺς κάποιο καλό. Ἡ φιλία τοῦ εὐεργέτη εἶναι πιὸ σταθερὴ, γιατὶ προσπαθεῖ νὰ διατηρήσῃ τὸν δεσμό του μὲ τον ἄλλο, ἐνῶ ἐκεῖνος ποὺ χρωστάει χάρη εἶναι λιγότερο πρόθυμος, θεωρώντας τὴν εὐγνωμοσύνη του σὰν χρέος κι ὄχι σὰν αἴσθημα.

[9] Σὲ ὅσους τὸ ἐπιτρέπει ἡ ἡλικία, ἄς τοὺς παρηγορῇ ἡ σκέψη πὼς θ' ἀποκτήσουν ἄλλα παιδιὰ ποὺ θὰ τοὺς κάνουν νὰ ξεχάσουν ἐκεῖνα ποὺ ἔχασαν. Τοῦτο θὰ ὠφελήσῃ καὶ τὴν πολιτεία, ποὺ θὰ

πλουτίζη με νέα βλαστάρια.

[10] Τώρα, αφού ό καθένας κλάψη τόν δικό του, άς πηγαίνετε.

*Ο Ουμπέρτο Έκο (Umberto Eco, 1932-2016) ήταν Ιταλός σημειολόγος, δοκιμιογράφος, φιλόσοφος, κριτικός λογοτεχνίας και μυθιστοριογράφος. Από το 1975 κατείχε την έδρα του Καθηγητή Σημειωτικής στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνια, από το 1988 ήταν πρόεδρος του Διεθνούς Κέντρου Μελετών Σημειωτικής στο Πανεπιστήμιο του Σαν Μαρίνο. Ήταν συγγραφέας πολλών μελετών και δοκιμίων, που έχουν μεταφραστεί και εκδοθεί σε πολλές γλώσσες ανά τον κόσμο. Το πρώτο του βιβλίο εκδόθηκε το 1965, ενώ το 1980 εκδόθηκε το πρώτο του μυθιστόρημα (*Το όνομα του Ρόδου*), που τιμήθηκε με το βραβείο Strega (1981), και το *Medicis Etranger* (βραβείο που δίνεται στον καλύτερο ξένο λογοτέχνη στην Γαλλία) το 1982. Λέγεται ότι το επώνυμο Έκο είναι το αρκτικόλεξο των λατινικών λέξεων *Ex Coelis Oblatus*, που σημαίνει «θεϊκό δώρο».

Σ.τ.μ. και παρατηρήσεις:

Για τη μετάφραση ορισμένων τμημάτων του κειμένου που αντιστοιχούν στα αποσπάσματα από τον Επιτάφιο του Περικλή, γίνεται παραπομπή στην νεοελληνική μετάφραση του Άγγελου Σ. Βλάχου (Θουκυδίδου *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* – Βιβλιοπωλείο της «Εστίας» Αθήνα 2004) καθώς, κατά την άποψη του μεταφραστή, η απόδοση του κειμένου στην ιταλική ναι μεν εντυπωσιάζει, αλλά ταυτόχρονα παραλλάσσει τα νοήματα και παρεμποδίζει την ερμηνεία του αρχαιοελληνικού κειμένου.

Το κείμενο γράφτηκε από τον Ουμπέρτο Έκο το 2011 με αφορμή τους εορτασμούς για την εκλογή του νέου Δημάρχου του Μιλάνου, Τζουλιάνο Πιζαπία τον οποίο στήριξαν κόμματα της ιταλικής αριστεράς και οι οικολόγοι πράσινοι. Η μικροπολιτική και εργαλειακή χρήση του αθηναϊκού πολιτεύματος είναι πασιφανής στο σημείο όπου χρησιμοποιείται ο παραλληλισμός «...*Σήμερα θα λέγαμε ότι επρόκειτο για έναν λαϊκισμό τύπου Mediaset*». Ο στόχος του συγγραφέα φαίνεται πλέον καθαρά όταν με μια ακόμη -

ανεξήγητη για το κύρος του ως στοχαστή- ακροβασία προσπαθεί, στα μάτια του ιταλικού κοινού, να ταυτίσει τον Λόγο του Περικλή με αυτόν του Σ. Μπερλουσκόνι. Δεν μπορούμε παρά να σημειώσουμε ότι η χρήση ενός κλασικού, εμβληματικού και παγκόσμιας εμβέλειας κειμένου όπως ο Επιτάφιος του Περικλή για μικροπολιτικούς λόγους, είναι εκτός από ατυχής και προκλητική.

Ατυχής, αλλά και ιστορικά αβάσιμη υπήρξε επίσης η προσπάθεια ταύτισης της αθηναϊκής δημοκρατίας με το πρόσωπο του Περικλή. Χαρακτηριστικές είναι οι φράσεις «...να εξάρει τη μορφή της δημοκρατίας του», «*Ο Περικλής κυβερνώντας αφιερώθηκε στο λαό*», «...ας αφήσουμε τον Περικλή να γιορτάσει τη δημοκρατία των σκλάβων του» και «...υπενθυμίζοντας ότι πολλοί πατέρες πολλών πατρίδων, ήταν παιδιά μιας εταίρας». Ανεξάρτητα από τα αισθήματα συμπάθειας ή αντιπάθειας (και την εκφραστική τους ένταση) που ο καθένας μπορεί να έχει απέναντι σε ένα ιστορικό πρόσωπο όπως ο Περικλής, ο πολιτειακός του ρόλος ήταν ρητός και ορισμένος από το πολίτευμα. Ο Περικλής ήταν αιρετός άρχοντας (μαζί με άλλους εννέα στρατηγούς) και ασφαλώς όχι «κύριος» ή «πατέρας» της δημοκρατίας. Εάν οφείλουμε να θεωρήσουμε κάποιους «πατέρες της δημοκρατίας», εκτός από τους ίδιους τους πολίτες της Αθήνας, αυτοί θα ήταν ο Σόλων, ο Κλεισθένης και ο Εφιάλτης. Είναι πιθανόν η θέση του συγγραφέα να οφείλεται σε σύγχυση με άλλα πολιτεύματα. Πράγματι σε άλλα πολιτεύματα ο κύριος συντελεστής του πολιτεύματος (το κύριον της πόλεως) είναι οι ολίγοι, οι πλούσιοι, ή ο ένας, ο μονάρχης. Αντίθετα στη δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας η κυριαρχία του δήμου εκφράζεται σε όλα τα επίπεδα της πολιτικής ζωής. Στη θέσμιση, στην άσκηση της εξουσίας και στη λήψη των αποφάσεων. Είναι επομένως η Εκκλησία του Δήμου το βασικό όργανο μέσω του οποίου όλοι οι πολίτες ασκούν άμεσα την κυβερνητική εξουσία, και όχι κάποιο μεμονωμένο άτομο (βλ. Γιώργος Ν. Οικονόμου, *Η Άμεση Δημοκρατία και η Κριτική του Αριστοτέλη*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2007).

Η ερμηνεία και η κριτική ενός σημαντικού κειμένου όπως ο Επιτάφιος του Περικλή είναι πάντα καλοδεχούμενη, οποιαδήποτε

στιγμή και από οποιονδήποτε, με την προϋπόθεση να μην βασίζεται σε παρερμηνείες και παραλλαγές, οι οποίες περισσότερο συσκοτίζουν παρά φωτίζουν το διάλογο για τη δημοκρατία.

Σχόλιο του Μιχάλη Θεοδοσιάδη:

Τη στάση του Ουμπέρτο Έκο απέναντι στο πρόσωπο του Περικλή, μια από τις πιο πολυσυζητημένες προσωπικότητες της αρχαίας Αθήνας, μόνο προβληματική δεν θα μπορούσε να την πει κανείς. Παρότι έχει καταστεί κοινός τόπος να ταυτίζουμε τον Περικλή με τη δημοκρατία των Αθηναίων, τούτη η ταύτιση ενδεχομένως οφείλεται στην μεροληπτική ανάγνωση των γεγονότων από τον Θουκυδίδη. Εν ολίγοις, ο ιστορικός στο έργο του επικεντρώνεται στον Αθηναίο άνδρα πολύ περισσότερο από όσο πραγματικά χρειάζεται. Όπως γνωρίζουμε, βέβαια, ο Θουκυδίδης ήταν ένας στοχαστής ολιγαρχικών πεποιθήσεων. Το γεγονός αυτό τον ωθεί (εσκεμμένα ή ασυνείδητα) στο να παραβλέψει την πιο σημαντική πτυχή της Αθηναϊκής πραγματικότητας, τον τρόπο που λειτουργούσε, με άλλα λόγια, η Αθηναϊκή δημοκρατία και τις αξίες που αυτή πρόσβευε (στις οποίες νεότεροι στοχαστές, και κυρίως η Χάνα Άρεντ, είχαν εκτενέστερα αναφερθεί). Για αυτές τις αξίες ο Θουκυδίδης κάνει λόγο έμμεσα μόνο όταν επικεντρώνεται στον Περικλή, όταν ο Αθηναίος άνδρας τις επικαλείται ενώ απευθύνει τον λόγο του στους πολίτες. Θα πρέπει να γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι ο Περικλής ήταν ένα πρόσωπο ήσσονος σημασίας για τους Αθηναίους όπως είχε υποστηρίξει ο Καστοριάδης σε μια σειρά από διαλέξεις του για την αρχαία Ελλάδα. Στη δημοκρατική Αθήνα κανένα ηγετικό πρόσωπο δεν είχε την απόλυτη αρχή της εξουσίας. Όσοι βρίσκονταν σε θέση ισχύος είχαν μονάχα εντεταλμένες υπηρεσίες εκτέλεσης συγκεκριμένων αποφάσεων. Αυτές όμως ήταν οι κατεξοχήν αποφάσεις του δήμου που τις ανέθετε σε εκτελεστικά όργανα, στα οποία βέβαια ασκούσε ταυτόχρονα έλεγχο, εμποδίζοντάς τα να ενεργούν ερήμην των πολιτών, παρακάμπτοντας τις δημοκρατικές συνελεύσεις. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η ιστορική φιγούρα του Περικλή σε καμία περίπτωση δεν υπήρξε αντιπροσωπευτική του δημοκρατικού

πολιτεύματος των Αθηναίων. Επιπλέον, η αποκαθήλωση του ιστορικού ρόλου του Περικλή δεν θα πρέπει μονάχα να επικεντρώνεται στο ποια ήταν η θέση του μέσα σε μια πραγματικά δημοκρατική πολιτεία, αλλά την ίδια στιγμή μπορούμε να υποθέσουμε ότι η δράση του εγείρει προβληματισμούς ως προς το ποιοι ήταν οι αληθινοί του στόχοι όταν απευθύνεται με έναν τόσο κολακευτικό τρόπο στους Αθηναίους πολίτες, δεδομένου ότι καμία αρμοδιότητα αντιπροσώπου δεν του είχε ανατεθεί.

Υφίστανται, ωστόσο, μια σειρά από *προβληματικές* στις αναλύσεις του Έκο που αξίζει να επισημανθούν. Πρώτα απ' όλα η έννοια «λαϊκισμός» δεν μπορεί σταθεί αναφορικά με την περίπτωση της αρχαίας Ελλάδας. Όπως είναι γνωστό, δεν υφίσταται πουθενά σε κανένα αρχαία κείμενο η έννοια «λαός», όπως ερμηνεύεται σήμερα, κατά πρότυπο του Ρωμαϊκού *populus* (από όπου και η λέξη λαϊκισμός, *populism*, πηγάζει). Προσπερνώντας, ωστόσο, αυτόν τον (διόλου ασήμαντο) αναχρονισμό, πιο έντονο προβληματισμό διεγείρει η ταύτιση του λαϊκισμού με τη δημαγωγία *en genere*. Η εξίσωση οποιασδήποτε δημαγωγικής συμπεριφοράς με τον «λαϊκισμό» μπορεί να παίρνει γκροτέσκα χαρακτηριστικά, οδηγώντας όχι σε κάποια δημοκρατική αναγέννηση αλλά στην υπεράσπιση του κυρίαρχου τεχνοκρατισμού. Δεδομένου ότι η ιλαροτραγωδία που ονομάζουμε σύγχρονη πολιτική παισιώνεται από πρόσωπα που βαπτίζουν «λαϊκιστή» οποιονδήποτε αμφισβητεί την τεχνοκρατική διαχείριση όλων των υποθέσεων – ενώ την ίδια στιγμή γνωρίζουμε ότι κινήματα «ποπουλίστικα» διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στο άνοιγμα δημοκρατικών διόδων, όπως αναφέρει ο Christopher Lasch, μιλώντας για μια υποτιμημένη πλευρά της αμερικανικής ιστορίας – η συνολική απόρριψη του «λαϊκισμού» ως μια κατεξοχήν «απειλή για την ελευθερία» μπορεί να μην ευνοεί έναν συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων που θα εναντιώνεται στις κυρίαρχες πολιτικές τάξεις, αλλά τις νεοφιλελεύθερες εξουσίες, οι οποίες αυτοπαρουσιάζονται ως οι μοναδικές που μπορούν να εγγυηθούν προστασία και ευημερία, ενάντια στα «έκνομα άκρα». Η ταύτιση του λαϊκισμού με τη δημαγωγία μπορεί (άθελά της) να καλλιεργεί την αντίληψη ότι οι μάζες είναι επιρρεπείς στη δημαγωγία, ότι δεν μπορούν να αυτο-οργανωθούν

και χρειάζεται πάντα να έχουν καθοδηγητές και εκπαιδευτές. Έτσι, ενισχύεται η ανάθεση του πολιτικού λόγου στα think tanks τα οποία αποτελούν τους βασικούς υπερασπιστές του κυρίαρχου παραδείγματος, ενώ ταυτόχρονα προσφέρουν ιδεολογική νομιμοποίηση στη λογική του μικρότερου κακού: εφόσον δεν γνωρίζουμε ή δεν μπορούμε να προΐδεάσουμε και να προεικονίσουμε τι θα σήμαινε μια αυθόρμητη και μή καθοδηγούμενη λαϊκή κινητοποίηση – η οποία μπορεί κρύβει κινδύνους παρεκτροπής «στα άκρα» (μαζί και δημαγωγία) – τότε κι εμείς δεν μπορούμε ως άνθρωποι με όχημα το πείραμα, τον Λόγο, τον ελεύθερο στοχασμό να απαντήσουμε στα τρέχοντα προβλήματα, δίνοντας μια λύση. Το μόνο που μας απομένει είναι απλά να νομιμοποιούμε την «σιγουριά» που μας παρέχει η υφιστάμενη κοινωνική θέσμιση. Είναι αναγκαίο λοιπόν να υπάρξει μια πιο σφαιρική κριτική στον λαϊκισμό γενικότερα, η οποία δεν θα εγκλωβίζεται στη σχηματική ταύτιση της λέξης αυτής με τη δημαγωγία, αλλά θα προσπαθεί να ορίσει πάνω απ' όλα τί είναι ο λαϊκισμός, πώς εκδηλώνεται, τί μπορεί να προσφέρει και τί όχι, και πάνω απ' όλα, πώς μπορεί μια δημοκρατική πολιτική να βρει απαντήσεις πάνω στα αδιέξοδά του.

Σχόλιο της Σοφίας Ζήση:

Οι αναχρονισμοί στους οποίους στηρίζεται ο Ουμπέρτο Έκο για την κριτική του στο Αθηναϊκό καθεστώς είναι συνηθισμένοι στην σύγχρονη αντίληψη για τον αρχαίο κόσμο. Η θουκυδίδεια «ενός ανδρός αρχή» του Περικλή, ο δεδομένος θεσμός της δουλείας που ταυτίζεται με την σταθερότητα της Αθηναϊκής δημοκρατίας, ο τονισμός της επιρροής των δημαγωγών επί των αποφάσεων του δήμου επαναλαμβάνονται από μελετητές ως λελογισμένα επιχειρήματα που κατά τη γνώμη τους καταδεικνύουν το ασυμβίβαστο μεταξύ μιας πραγματικής δημοκρατίας και της αρχαίας πραγματικότητας. Στα παραπάνω μπορούμε να αντιτάξουμε απόψεις που θα υποστηρίξουν την αξία του δημοκρατικού καθεστώτος παρόλα τα, κατά τα φαινόμενα, αδιέξοδα:

α. Οι αρχαίοι συγγραφείς δεν είναι υπεράνω κριτικής όσον αφορά την αμεροληψία τους. Επομένως οφείλουμε να είμαστε σε θέση να

κρίνουμε τον ιστορικό Θουκυδίδη για την πολιτική του τοποθέτηση με βάση την κοινωνική του θέση ή την ποιότητα των γραπτών του. Η «ενός ανδρός αρχή» δεν είναι η μόνη ανακρίβεια στην οποία φαίνεται πως ηθελημένα υποπίπτει. Αν είμαστε όμως εκ των προτέρων έτοιμοι να δεχτούμε την αθηναϊκή δημοκρατία ως πολιτικά ανίσχυρη, και να της προσάψουμε πως τελικά δεν ήταν πραγματική δημοκρατία, η «ενός ανδρός αρχή» μοιάζει πειστική περιγραφή της επιρροής του Περικλή στα πολιτικά πράγματα.

β. Είναι αρκετό να ισχυριστούμε πως η δουλεία δεν αποτελεί προϋπόθεση της δημοκρατίας, εφόσον η δουλεία ήταν υπαρκτός θεσμός (*ipso facto*) σε όλον τον αρχαίο κόσμο, αλλά η δημοκρατία ως καθεστώς εφαρμόστηκε σε σχετικά λίγες περιπτώσεις; Μπορούμε να πούμε ότι είναι μια σωστή παρατήρηση που πρέπει να στηριχτεί με επιπλέον επιχειρήματα όσον αφορά από τη μια πρακτικά ζητήματα όπως η θέση των δούλων στην Αθηναϊκή κοινωνία (συχνά πιο ευνοϊκή από αυτή πολλών φτωχών πολιτών), ή μέτρα ανεξάρτητα της δουλείας που επέτρεπαν την λαϊκή συμμετοχή στα κοινά (πχ τον μισθό δημόσιων λειτουργών προκειμένου να καλυφθεί η χασούρα της ημέρας) – και από την άλλη τα κυρίως πολιτειακά ζητήματα που πρέπει να αποτελούν την βάση της κατηγοριοποίησης των πολιτευμάτων. Ένα πολιτικό καθεστώς πρέπει να κρίνεται πρωταρχικά από το είδος, την προέλευση και την λειτουργικότητα των θεσμών που διασφαλίζουν την κατανομή της πολιτικής εξουσίας, παρά με βάση κοινωνικές συνιστώσες όπως η οικονομική ανισότητα, η θέση των γυναικών ή η δουλεία. Εξάλλου δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε την εξέλιξη των ανισοτήτων αυτών αν η Μακεδονική ισχύς δεν είχε επιβάλει το τέλος της δημοκρατικής Αθήνας το 322 π.Χ.

Μετάφραση: Γιώργος Κουτσαντώνης, ellogos.net

Πηγή/φωτογραφία: Respublica.gr

Αναρτήθηκε στις: 24 Μαρτίου 2017